

I бөлім

ҚАЗАҚ-ЖОНҚАР СОҒЫСТАРЫ

§ 1. XVIII ғасырдың басындағы Қазақ хандығының ішкі және сыртқы саяси жағдайы

Бұл сабакта:

- XVIII ғасырдағы Қазақ хандығының ішкі және сыртқы саяси жағдайын;
- жонқар шапқыншылығы кезіндегі демографиялық өзгерістер мен миграциялық үдерістерді білеміз.

Tірек сөздер

- Тәуке хан
- Жонқар хандығы
- жонқар шапқыншылығы
- еділ қалмақтары
- башқұрттар

XVIII ғасырдың басындағы Қазақ хандығының ішкі саяси жағдайы. XVII ғасырдың соңы – XVIII ғасырда қазақ қоғамының одан әрі біргі, тұтастану үдерісі орын алды. Осы кезеңде ел билеген Тәуке хан ел ішінде тыныштық орната білді. Сондықтан Тәуке хан билік құрған кезең халық арасында «қой үстіне бозторғай жұмыртқалаған заман» деген атпен есте қалды. Ол өзінен бұрынғы атақты хандардың заңдарын («Қасым ханның қасқа жолы», «Есім ханның ескі жолы»)

өзі өмір сүрген заманға сәйкестендіріп, «Жеті жарғы» деп аталатын заңдар жинағын жарыққа шығарды.

«Жеті жарғы» қазақ қоғамының ішкі сұраныстарын құқықтық тұрғыдан қалай реттеген еді?

Тәуке хан тұсында ел бірлігін нығайтып, ішкі мәселелерді шешу үшін тұрақты тұрде үш жүздің мәслихаты шақырылып тұрды.

XVII ғасырдың аяғы – XVIII ғасырдың басындағы Күлтөбе, Мәртөбе, Ордабасыда өткен халық жиындары неліктен «Дала парламенті» деген теңеуге ие болды деп ойлайсындар?

Тәуке хан қоғамдағы ішкі алауыздықты толық жоя алмады. Оның көзі тірісінде-ақ кейбір қазақ сұлтандары алауыздық танытып, жеке билікке үмтүла бастады. Тәуке хан қайтыс болған уақытта, қазақ хандарының ішінде жолы үлкен саналатын Қайып хан Ұлы хан болудан үмітті болды. Бірақ ол 1718 жылы саяси бақталастарының қолынан қаза тапты. Орта жүзде Тәуkenің ұлы Болат хан болса, Кіші жүзде Әбілқайырдың билігі нығая бастады. Орта жүз бен Кіші жүз руларын басқарған басқа да сұлтандардың ықпалы артып, олардың

дербестікке ұмтылуы күшейе берді. Осылайша қазақ тарихындағы аса ауыр кезең – «Ақтабан шұбырынды» жылдары қарсаңында Қазақ хандығының ішкі саяси алауыздығы күшейе түскен еді.

XVIII ғасырдың басындағы Қазақ хандығының сыртқы саяси жағдайы. XVIII ғасырдың басында сыртқы қауіп күшейе түсті. Батыстан орыс-казак әскерлеріне сүйенген еділ қалмақтары, солтүстіктен сібір казактары, башқұрттар, оңтүстіктен Орта Азия хандықтары (Бұхара, Хиуа), шығыстан жоңғарлар оңтайлы сәтті күтіп, шабуыл жасауға дайын тұрды.

Жоңғар хандығы. Қазақ хандығының төуелсіздігіне мейлінше қауіп төндірген басты жауы Жоңғария әскери-көшпелі мемлекеті еді. Тарихта қазақ және жоңғар халықтары арасындағы 100 жылдан астам уақытқа созылған қазақ-жоңғар соғысы орын алған.

Жоңғарлар кімдер және Жоңғария мемлекеті қай жерде орналасқан?

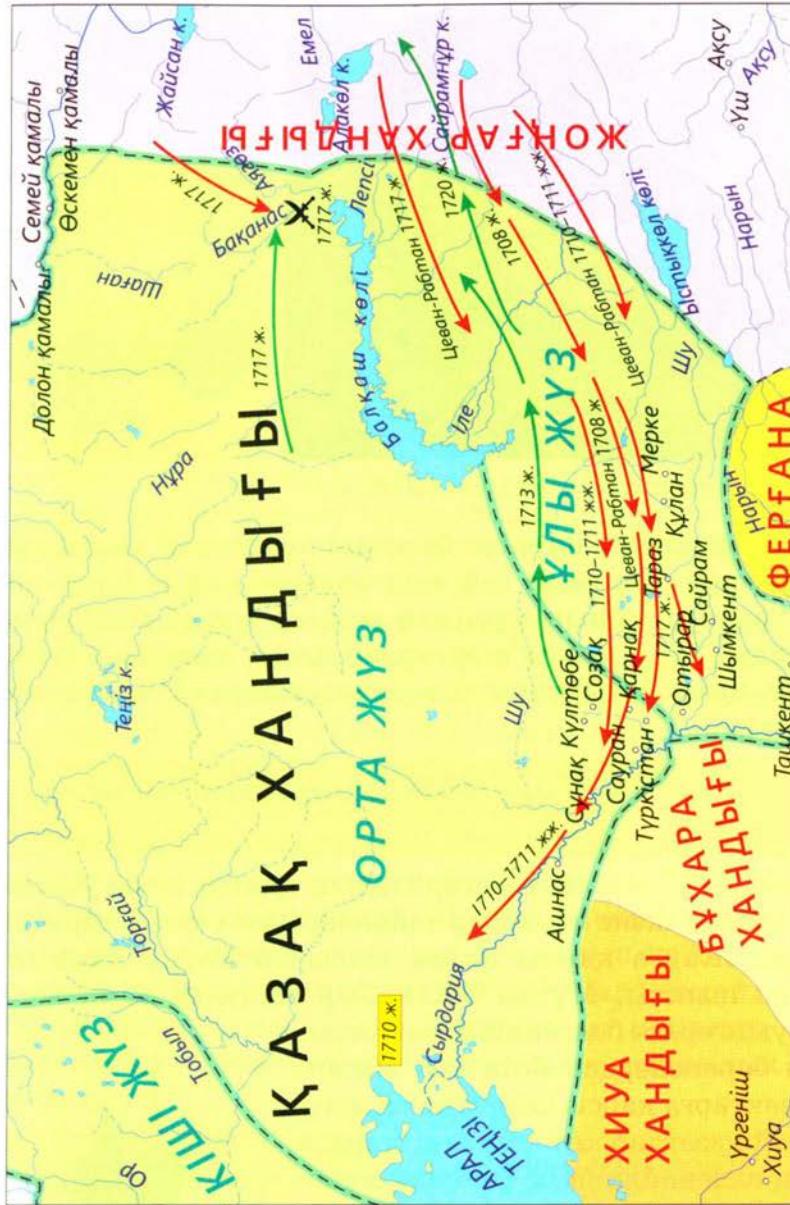
Жорықтар

- Сібір казактары
- Қоқандықтар
- Бұхаралықтар
- Жоңғарлар

Аумағы

- Хиуа хандығы
- Бұхара хандығы
- Қоқан хандығы
- Жоңғар хандығы

XVIII ғасырдың басындағы қазақ даласына көрші елдерден төнген қауіп бағыттары

Қазақ-жоңғар соғысы кезіндегі бастапқы шайқастар

Білімдерінді шындаңдар:

1. Жоңғар шапқыншылығына қарыс күрес қалай үйимдестірылды?
2. Қарақұм жиынында қандай мәселелер қаралды?
3. Аяғөз шайқасының нәтижесі қандай болды?
4. Елді азат етудегі қазақ батырларының рөлі қандай?
5. Картаны қолдану арқылы негізгі қазақ-жоңғар шайқастары өткен жерлерді анықтаңдар.

§ 3. «Ақтабан шұбырынды, Алқакөл сұлама» заманы

Бұл сабакта:

- «Ақтабан шұбырынды, Алқакөл сұлама» аталатын қасіретті оқиғаның себептері мен салдарларын;
- халық аузы әдебиеті туындыларының тарихи дереккөз ретіндегі құндылығын талдаймыз.

«Ақтабан шұбырынды, Алқакөл сұламаның» басталуы. XVIII ғасырдың алғашқы ширегінде Цин империясымен уақытша болса да қарым-қатынасын ретке келтірген Жоңгария барлық күш-қуатын қазақ еліне қарсы жұмсауға мүмкіндік алды. Қазақ елін талқандауды мақсат еткен жоңгарлар өздерінің жоспарын тезірек іске асыруға тырысты.

1723 жыл қазақ халқы үшін өте қыын кезеңнің бастамасы болды. Осы жылы қыста ел арасын қатты жұт жайлады. Жұттан әрең шыққан халықты тұтқыылдан баса-көктеп кірген жоңгарлардың шабуылы одан әрі есендірді.

Тірек сөздер

- «Ақтабан шұбырынды, Алқакөл сұлама»
- «Елім-ай»

«Жұт» дегеніміз не? Халық аузындағы «Жұт жеті ағайынды» деген тіркестің мағынасын анықтаңдар.

Жоңгарлар Жетісуды, Қаратауды басып өтіп, Талас алқабындағы қазақ ауылдарына ойран салды. Бұл «Ақтабан шұбырынды, Алқакөл сұламаның» басы еді. Жау соққысына төтеп бере алмаған Ұлы жүздің көптеген руы мен Орта жүздің бірқатар руы Шыршық өзенінің Сырдарияға құяр сағасынан өтіп, Ходжентке қарай беттеді. Орта

«Ақтабан шұбырынды». Суретші Д.Қастеев (2016 ж.)